

Sumari

Pròleg	5
Presentació	15
Capítol 1: Una ciutat alliberada... però ocupada	23
Sabadell, gener de 1939.....	23
Controlar les represàlies, organitzar la repressió	33
Comencen les detencions	40
Capítol 2: La persuasió pel càstig.....	55
La presó de Sabadell s'omple de gom a gom	55
A qui (i per què) se'l persegüí?	66
Investigar per a controlar, controlar per a neutralitzar	81
Capítol 3: Sota el pes de la Victòria	93
La persecució i el terror s'apoderen de la ciutat	93
L'ordre públic local en mans de falangistes i quintacolumnistes	101
Els “espíritus sedientos de venganza” segons Marcet.....	110
Capítol 4: Torna l'ordre, tornen els “amos”	117
Sense compassió, sense comprensió	117
Les depuracions laborals: una forma “silenciosa” de passar comptes	136
Capítol 5: La justícia dels vencedors	155
Disfressar de legalitat l'atropellament de la població vençuda: els sumaríssims	155
La justícia de Franco arriba a Sabadell	161
Els jutges militars	176
Els consells de guerra celebrats a Sabadell.....	188

Un càstig afegit: l'espoli als vençuts	193
Capítol 6: Els sabadellencs executats per Franco	203
Justícia en nom dels “caiguts”	203
Els sabadellencs executats per Franco	206
Abans que justícia, rapidesa i exemplaritat: alguns casos	208
Mantenir l'ordre públic costi el que costi.....	216
Els “delictes de sang”, una eina per a estigmatitzar i justificar	220
Executats després de caure presoners	229
Més procediments singulars.....	232
El sumaríssim contra Francisco Sánchez Martínez.....	233
Els casos de Saturnino Nicolás Antolino, <i>Lino</i> , i Ramon Ni-	
colás Nicolás	234
El cas de Narcís Rossell Rabassó	241
El cas de Jaume Girabau Esteve.....	248
Capítol 7: Una realitat tan amarga com la derrota	251
L'asfixiant realitat blava.....	251
Impunitats i corrupteles.....	264
Una ciutat sota vigilància.....	280
Capítol 8: Vençuts però no conveçuts.....	299
Ordre en els carrers, disciplina a les empreses.....	299
Un “suau i silenciós malestar”: la desafecció s'obre camí.....	310
La misèria i la fam també s'apoderen de la ciutat	325
Conclusions	333
Fonts i bibliografia.....	347
Apèndix. Contra col·lectivistes, sindicalistes i obrers reivindicatius .	355
Annex 1.....	375
Annex 2.....	383

Pròleg

Algunes puntualitzacions sobre la repressió franquista de postguerra

Un altre llibre que parla de repressió franquista? Sí. Calia? Ben segur.

El debat polític en públic sobre l'equívoc concepte de “memòria històrica”, centrat fonamentalment en l'exhumació de cadàvers de víctimes de la insurrecció de juliol de 1936, de la guerra i de la immediata postguerra ha tendit a ocultar que la repressió no fou només una qüestió de morts. De morts, en el sentit que solem donar a *víctimes* —els colpistes morts durant el cop d'estat o condemnats a causa d'aquest, com els generals Goded o Fanjul no foren *víctimes*—, se'n perpetraren en els dos sectors, per més que la quantitat de víctimes del terror nacional multipliqués per cinc, a la fi, les víctimes del *terror rojo*.¹ En contra del que de vegades manifesta la veu popular —en un sentit o en un altre— les dades bàsiques sobre morts durant la Guerra Civil van quedar establertes de manera solvent a finals del segle passat i fa dècades que no tenim cap novetat significativa al respecte, més enllà de la confirmació de les dades prospectives, ara amb noms i cognoms. Confirmació que ha conduït a la proporció esmentada d'1 a 5, que era el que es donava per “xifres de màxims”, les de mínims indicaven 1 a 3. I tot plegat, per més que hi hagi molta gent disposada a assegurar, de bona fe, sobre tal cosa que no se sap o no se'n parla: no podem obligar ningú a estudiar història contemporània a les aules universitàries perquè se n'adoni, però cal continuar insistint.

1. Fa ja vint-i-cinc anys que els treballs comparatius ho indicaven i, a poc a poc, estudis parcials ho han anat confirmant. Vegeu Santos JULIÀ, coord. (1999). *Víctimas de la guerra civil*, Temas de Hoy, Madrid, p. 407-412.

El llibre que teniu entre les mans tampoc no planteja grans revelacions en aquest sentit diguem-ne “comptable” en el pla local, tot i la introducció, per primera vegada que jo sàpiga, de víctimes mortals “per accident” que no acostumen a sumar-se a les de repressió, però que hi tenen a veure directament, com ens explica l'autor. Aquest llibre parla de la repressió en uns altres termes que no són ni principalment ni fonamentalment comptables, parla, més aviat, de fenòmens difícils de mesurar, com la por i el patiment pel que hagueren de passar els/les vençuts/des i d'altres que cal redimensionar com el caràcter sociopolític de la persecució dels vençuts i la seva dimensió classista, si volem entendre el projecte polític que acompanyava a la repressió. En aquestes pàgines hi podreu llegir sobre executats/assassinats, però no només per a comptar-los o constatar-ne el fet, sinó per aproximar-nos a la lògica a través de la qual es volia imposar el Nuevo Estado, com també al que reclamava fa més de trenta anys el meu mestre Borja de Riquer en un memorable curs de doctorat: que provem d'acostar-nos a “mesurar el que no és mesurable” en un esforç d'empatia que travessi els anys.

Aquesta obra fa aportacions rellevants —a banda de la història local— a la millor comprensió de les dimensions que adquirí, com dèiem, la repressió franquista i en la direcció que el meu mestre suggeria. Per entendre'n l'abast i perquè aquesta fou molt més àmplia i cruel que la que pogueren practicar els qui defensaren la república democràtica —inclosos aquells que ho feren amb agenda revolucionària pròpia— cal anar als contextos, si no correm el risc de no entendre res o de caure en mans dels que practiquen les manipulacions més grolleres. Trenta anys enrere, parlant amb algú que tenia memòria directa dels fets, esdevinguts en la seva adolescència, m'argumentaren que “a Catalunya havien matat més els rojos” i que “ho havia reconegut, fins i tot [sic] el [Josep Maria] Solé Sabaté”. Efectivament, si anàvem a les xifres de morts que aquest historiador acabava de publicar amb el seu col·lega i amic Joan Villarroja,² els morts imputables a la repressió roja a Catalunya era de 8.352 mentre que la imputable a la repressió (ja) franquista era de 3.688. Aquestes xifres són substancialment correctes i han tingut variacions molt petites en els anys transcorreguts des de les publicacions pioneres d'aquests dos autors. Val la pena fer notar que a la xifra

2. Vegeu Josep Maria SOLÉ SABATÉ (1985). *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Edicions 62, Barcelona. Josep Maria SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA FONT (1989-90). *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, 2 vols., Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

de 8.352 s'hi inclouen les víctimes directes o indirectes dels Fets de Maig, que no tenen res a veure amb la resta —i que no disminueixen la xifra total de manera gaire significativa, això sí. El mateix tipus de plantejament es pot fer per al cas sabadellenc, reportat ja per Andreu Castells, malgrat algunes correccions posteriors.³ També a Sabadell “mataren més els rojos”, però només simplificant ho podem convertir en una competició amb morts damunt la taula.

Perquè la qüestió no s'esgota aquí. Els assassinats a la rereguarda republicana tingueren lloc al principi de la guerra en una proporció abassegadora: persones que foren sorpreses en els seus domicilis —majoritàriament— i que no tingueren possibilitats d'escapar-se, assassinades de seguida o tancades en presons d'on foren tretes per procediment extrajudicial per a ser assassinades. Els primers assassinats de la rereguarda nacional també foren així allà on el cop d'estat triomfà: en l'anomenada “repressió en calent” de l'estiu de 1936, els activistes violents dels dos bàndols enfrontats actuaren de manera similar.⁴ Però a mesura que passaven els mesos les similituds s'acabaren: mentre la República recuperava el control de l'ordre públic i dels processos judicials per tal de minimitzar el nombre de víctimes —cosa que aconseguí plenament—, els —ara ja— franquistes sistematitzaren la repressió violenta i donaren cobertura d'aparença legal a la continuació dels assassinats, ara vestits d'execucions.⁵ No hi havia cap mena de voluntat d'aturar la violència perquè aquesta era consubstancial al sistema polític que volien imposar.

El 1939, amb l'entrada dels franquistes a Catalunya, la violència sistemàtica contra els vençuts continuà sense remissió, si bé ja no agafà ningú per sorpresa com el 1936. Es calcula que gairebé mig milió de persones creuaren la frontera de França en la retirada pels Pirineus de gener-febrer

3. Vegeu Andreu CASTELLS (1983). *Sabadell, informe de l'oposició. VI. El franquisme i l'oposició sabadellenca, 1939-1976*, Riuort, Sabadell. Les correccions puntuals esmentades estan recollides a Esteve DEU (2018). *La guerra civil a Sabadell 1936-1939. Repressió, conflicte intern i obra social en la rereguarda*, Universitat Autònoma de Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Fundació Bosch i Cardellach, Barcelona.

4. Vegeu Julián CASANOVA (1999). “Rebelión y revolución” dins Santos JULIÀ, coord. (1999). *Víctimas de la guerra civil*, cit., p. 57-186.

5. Vegeu, entre d'altres que podríem citar i per no fer-ho massa llarg, Julián CASANOVA (2008). “Guerra civil y violencia política” i Conxita MIR (2008). “La política represiva de la Nueva España” ambdós dins Julián CASANOVA i Paul PRESTON, *La Guerra civil española*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, p. 27-60 i 123-160, respectivament.

de 1939, xifra que inclou les restes de l'Exèrcit Popular a Catalunya.⁶ Aproximadament la meitat, en bona mesura combatents de lleva, retornaren a Espanya durant els sis-dotze mesos següents i alguns més amb posterioritat, empesos per les autoritats franceses i confiant en les promeses de justícia del “Nuevo Estado”. Però dels més de 200.000 exiliats definitius, uns 60.000 foren catalans —nascuts o domiciliats a Catalunya—,⁷ cosa que implica que la immensa majoria dels i de les que tingueren responsabilitats polítiques durant la guerra a Catalunya ja no hi eren quan la maquinària repressiva franquista es posà en marxa. I, tanmateix, 3.688 morts: fa pensar... a qui anaren a cercar i per què si, com dicta la lògica, la immensa majoria d'aquells i d'aquelles que podien sentir-se responsables d'alguna cosa havien marxat? Només una minoria dels presumptes perpetradors de la violència a la rereguarda catalana podien haver restat al país per impediments diversos. I, naturalment, sabien el que passava quan els franquistes ocupaven un nou territori i no es podien fer cap mena d'il·lusió sobre “la justícia de Franco”,⁸ eren conscients que els qui eren com ells havien estat sentenciats a Màlaga, al País Basc, a Astúries... És ben conegut com passaren al frontera i marxaren a l'exili gairebé tots els que havien ocupat els càrrecs més rellevants: ministres, consellers, diputats, alcaldes, regidors, dirigents sindicals de rellevància, etc. I, encara, molts d'altres que només podien ser considerats “rellevants” al seu poble.

Hi hagué excepcions, sí, a aquesta fugida salvadora. Al ministre d'Indústria Joan Peiró l'executaren a València, on havia quedat atrapat, al ministre de Governació Julián Zugazagoitia i al president de la Generalitat,

6. Vegeu l'explicació que en fa el Museu Memorial de l'Exili (MUME) de La Jonquera al seu web <<https://web.archive.org/web/20110605004128/http://www.museuexili.cat/index.php/ca/espais-de-memoria/retirada-i-camins-de-lexili-de-lalt-emporda.html>>.

7. La xifra l'oferí Borja DE RIQUER (1988). “Efectos demográficos de la guerra civil en Cataluña: una primera aproximación”, *Perspectiva Contemporánea*, núm.1, p. 93-100. Els càlculs bàsics efectuats per l'autor en una revista avui intrombable —perquè no prosperà— estan recollits a Martí MARÍN (2006). *Història del franquisme a Catalunya*, Eumo-Pagès editors, Vic-Lleida, p. 89.

8. La voluntat punitiva i no pas justiciera de la dictadura en construcció està ben exemplificada a Francisco ESPINOSA, Àngel VIÑAS i Guillermo PORTILLA (2022). *Castigar a los rojos. Acedo Colunga, el gran arquitecto de la represión franquista*, Crítica, Barcelona. El personatge, molt desconegut fins fa pocs anys, fou més tard governador civil de Barcelona, menystingut per una certa memorialista catalana com una mena d'individu estúpid —cosa que no era— enfrontat absurdament a l'alcalde Porcioles, vegeu Martí MARÍN (2015). “El decenio bisagra, 1951-1960” dins Javier TÉBAR, Manel RISQUES, Martí MARÍN i Pau CASANELLAS, *Gobernadores. Barcelona en la España franquista (1939-1977)*, Comares, Granada, p. 117-184.

Lluís Companys també, però a aquests dos darrers hagueren d'anar a detenir-los a la França derrotada/ocupada pels nazis. En general, i l'obra de Josep Antoni Pozo ens ho mostra en l'àmbit local, fora d'alguna excepció, els executats foren persones amb un nivell de responsabilitat política i sindical de segon i fins i tot de tercer nivell. I, com el llibre mostra a bastament, que tinguessin responsabilitats polítiques i sindicals —ben modestes, en molts casos— no els convertia en culpables de cap delictes, ni tampoc sembla que en les instruccions sumarians hi hagués cap mena de zel especial en aconseguir proves de res.

L'equiparació entre dirigent vençut i delinqüent fou obra de la propaganda de la dictadura i es perllongà per espai de dècades —amb supervivències actuals!—, una propaganda entestada a despersonalitzar comunistes, socialistes, republicans, nacionalistes bascos i catalans, anarquistes, sindicalistes, etc., fonent-los tots en la categoria purament inventada de rojos.⁹ L'autor dona una informació molt ben documentada de com els consells de guerra, material central de la seva recerca, col·laboraren de manera inequívoca a aquesta maniobra elevant el rumor i de vegades la insídia a la categoria de prova de càrrec. La dita que la justícia militar és a la història de la justícia el que la música militar a la història de la música resulta aquí injusta: la justícia militar franquista, retratada en els consells de guerra analitzats per Josep Antoni Pozo hauria d'ocupar un lloc destacat en la història de la justícia. En la part que s'ocupa de la injustícia, naturalment.

D'altra banda, l'autor posa en solfa un nivell d'arbitrarietat que només pot resseguir-se en el pla local, en el qual és més possible efectuar comparacions de casos, cosa molt més complexa quan s'ha de posar en relació —posem per cas— amb un consell de guerra contra un pagès del Bages amb el d'un mestre de Badalona. Aquesta obra documenta a bastament com casos molt similars reberen tractaments notablement diferents en funció que fossin els primers mesos de l'ocupació o que s'instruïssin al cap d'un any

9. Vaig escriure sobre el tema ja fa alguns anys. Vegeu Martí MARÍN (2008). “El franquisme i la seva acció repressora del projecte republicà” dins Josep SANTESMASES (ed.), *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del IV Congrés de la CCEPC. Barcelona, 2, 3 i 4 de novembre de 2006*, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana / Cossetània Edicions, Valls, p. 99-115. Resulta de gran interès per veure la voluntat “científica” que, com en el cas nazi però amb fortes diferències, presidí aquesta operació de criminalització de l'adversari l'article de Ricard VINYES (1999). “Construyendo a Caín. Diagnòs i terapia del disidente: las investigaciones psiquiátricas militares de Antonio Vallejo Nágera con presas y presos políticos”, *Ayer*, núm. 44, p. 227-250.

o més de l'entrada de les tropes franquistes: uns tractaments diferents que no tingueren res a veure amb conceptes com “justícia” o “equitat” sinó amb els objectius coberts o no d'un plantejament terrorista, en el sentit de motivat per a sembrar el terror —no de pertinença a banda armada antigovernamental, com se sol emprar quotidianament. El llibre ens mostra amb noms i cognoms —amb el nivell de detall que permet l'anàlisi d'un cas de dimensions limitades— el que implicà l'atzar de ser jutjat abans o després i d'obtenir o no uns avals adequats en una conjuntura en què el pes de la prova requeia sobre l'acusat i no sobre l'acusador.

Naturalment que repressió no s'ha de confondre amb morts —com deia abans— perquè això seria prendre una part pel tot. Milers i milers de persones foren empresonades a partir del mateix tipus de consells de guerra, deixant aquí de banda les desenes de milers que partiren internament com a presoners de guerra, situació que va poder allargar-se durant mesos, a les que foren obligades a “repetir” el servei militar, a les que mantingueren mesos i mesos recloses en espera d'un judici que —a la fi i sortosament— els resultà favorable, a les internades en el moment del retorn de l'exili. La llargària de les seves condemnes, com la seva durada efectiva revestí caràcters que no podem deixar de qualificar d'arbitraris per la seva variabilitat. No perquè la repressió fos intrínsecament arbitrària. L'autor demostra *ad nauseam* com la repressió tingué un marcadíssim caràcter polític i de classe social, perquè en funció de circumstàncies atzaroses, fins a cert punt, persones condemnades per fets similars patiren condemnes diferents que no tenen una explicació evident —tampoc jurídica. I escric “fets” i no pas “delictes” de manera conscient perquè haver estat regidor, membre d'un comitè responsable de la direcció d'una empresa col·lectivitzada o haver marxat voluntari al front ni eren ni poden ser considerats cap mena de delicte. De la mateixa manera, les excarceracions i presons atenuades, que l'autor explica que beneficiaren bona part dels condemnats, seguiren criteris que tenien a veure poc amb els casos concrets que s'havien sentenciat i molt més amb intents de resoldre els atzucacs de la política penitenciària, així com els han explicat des de ja fa alguns anys diversos autors.¹⁰

10. Vegeu, fonamentalment, Ricard VINYES (2002). *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*. Temas de Hoy, Madrid, i Carme MOLINERO, Margarida SALA i Jaume SOBREQUÉS, eds. (2003). *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la*

És destacable, també, com en l'anàlisi de la documentació l'autor retrata les actituds dels sabadellencs que s'adscrigueren voluntàriament al bàndol vencedor. Considerar que la repressió va venir "de fora" perquè estava encapçalada per les autoritats militars d'ocupació ha estat un expedient molt i molt utilitzat per a treure responsabilitats als col·laboradors locals. Per saber a qui s'havia de perseguir calien denúncies, testimonis, informes: Pozo fa emergir detalladament la col·laboració local, tot sovint entusiasta perquè hi havia en moltes persones la voluntat de passar comptes. Segueix així l'autor la línia que temps enrere encetà vívidament Antoni Gavalrà¹¹ en escriure sobre la repressió a la comarca de l'Alt Camp, encara amb poques dades per comparació amb el que ja fa alguns anys està disponible: una línia que està desenvolupada molt ponderadament, i no era fàcil...

Preparis, doncs, lector, per a abocar-se per primera, segona o enèsima vegada al pou sense fons de l'horror franquista de postguerra en una ciutat majoritàriament vençuda, on sempre —i cal subratllar-ho— havien estat vencedores electoralment les esquerres —també el 1933. L'autor desgrana, amb l'ajut principalment dels arxius judicials militars, els afanys de venjança, personals i de classe social en profund aiguabarreig, la voluntat d'aterrorir i els mals de la impunitat sostinguda per les noves autoritats. Són coses que van més enllà de les morts, per importants que aquestes fossin: la tranquil·litat amb què s'acaba per llegir sobre condemnes de sis a dotze anys com si fossin poca cosa —i així era per comparació amb el que et podia tocar— ens dona una idea clara de l'ambient general.

Sabadell, ciutat aleshores d'esquerres, com dèiem, fou també una ciutat de la qual havien fugit centenars de persones, entre elles el ministre de Treball Josep Moix, batlle de la ciutat d'octubre de 1936 a agost de 1938 en què passà a formar part del govern. Ho vull destacar perquè una de les víctimes d'execució hi havia estat molt vinculat, com a "home d'acció" —cosa que indica que anava armat— de la Federació Local de Sindicats. Em refereixo a Saturnino Nicolás Antolino, conegut com a Lino, que fou afusellat juntament amb el seu fill. A Lino se li adjudicà la responsabilitat

guerra civil y el franquismo. Crítica, Barcelona. Hi ha una extensa literatura posterior sobre presos, presons i camps de concentració que resultaria massa llarga per citar aquí.

11. Vegeu Antoni GAVALDRÀ (1997). *Jo delato, tu inculpes, ell denuncia... La repressió franquista a Valls i comarca*, Institut d'Estudis Vallencs, Valls.

de la majoria dels assassinats comesos a la ciutat l'estiu de 1936 i no pot ser pas casualitat que fos a ell, essent com fou el guardaespalles de l'alcalde Moix. Tingués més o menys responsabilitat el Lino en els assassinats de 1936 —cosa que no s'investigà seriosament en el seu consell de guerra—, no indiquen les circumstàncies que fou també víctima de no haver trobat el seu cap? I no fou executat el seu fill, en el fons, per ser-ho de tal pare? No fou —també— una forma d'atribuir la responsabilitat de la violència directament a una conspiració revolucionària de caràcter local? Hi ha encara camp per recórrer en aquesta direcció dins la historiografia local per a qui vulgui dedicar-s'hi, com n'hi ha al voltant de la qüestió dels “incontrolats” de l'estiu de 1936.¹²

Que l'explicació de la violència a la ciutat avancés en aquesta direcció fins arribar a obviar —fins i tot— Moix —a qui la ciutat vencedora hauria volgut oblidar i acabés per centrar-se en el presumpte botxí que ho hauria fet tot, ha estat comú a d'altres poblacions com Terrassa o Badalona, amb Pedro Alcocer o Aubí *el Gordo*.¹³ Però, com en aquestes altres poblacions, es fa difícil d'acceptar que una sola persona sorgida del no-res arribés a acumular el poder de fer matar gairebé a qui volgués. Que el cas del Lino pertanyi en bona mesura al mite m'ho fa sospitar el fet que anys enrere, a la revista del Centre d'Estudis del Gaià, un extint d'alcalde franquista de Sabadell dels anys setanta, Joan Oliveras Ceanuri, assegurés que al seu pare l'havia salvat de ser assassinat una intervenció precisament del Lino i que aquesta intervenció havia estat impulsada pel president Lluís Companys.¹⁴ Una cosa tan inesperada com aquesta era impubliable per als cercles del Sabadell franquista i postfranquista, especialment escrit per un individu format en el Frente de Juventudes i membre del Club de San Fernando on el futur alcalde Josep Burrull uní una colla d'exmilitants de les joventuts de la Falange amb ganes de fer política, encara que ho hagués escrit en relació

12. Un bonic intent, avortat per la seva mort prematura, fou el del meu alumne i amic Carles ROIG (1999). *El fenomen dels “incontrolats” a Catalunya durant la Guerra civil (1936-1939). Estudi tipològic i comparat d'alguns dels protagonistes de la repressió*, edició pòstuma de 2017, accessible en línia <<https://www.scribd.com/doc/51489078/El-fenomen-dels-incontrolats>> i localitzable a la base de dades SIBHIL·LA <<https://webs.uab.cat/sibhilla/>>.

13. *Ibidem*.

14. Vegeu Joan OLIVERAS, *Joan de Sabadell* (2001). “Vivències a Vila-Rodona”, amb revisió i notes de Joan Santesmasas Ollé, *La Resclosa*, núm. 5, p. 29-46. Disponible en línia <<https://raco.cat/index.php/Resclosa/article/view/27243>>.

amb els records del seu pare.¹⁵ I més encara si assegurava que el seu pare havia estat amic de Lluís Companys, amb qui havia departit a les seves estades a la casa que tenia a Can Rull.¹⁶ Aquesta revelació trencava absolutament les “certeses” de la memòria històrica franquista local: el Lino salvant una vida i per indicació de Companys? Lògicament, es publicà molt tardanament, ja en el segle XXI, en una revista local del Camp de Tarragona, lloc habitual de les vacances familiars, ja que el tema principal de l'article no deixava de ser una rememoració nostàlgica...

Seguint, però, amb la mateixa línia argumentativa, no hi hagué cap funcionari depurat de l'Ajuntament per no haver trobat el regidor que l'havia elevat a persona de confiança? Fou el cas de Josep Torrella Pineda,¹⁷ expulsat de Cultura en no poder detenir el regidor Salvador Sarrà Serravinyals (d'Esquerra Republicana de Catalunya), considerat el responsable del Servicio de Información Militar de la República a la ciutat, que desarticulà la “cinquena columna” local la tardor de 1938.¹⁸ Josep Antoni Pozo segueix algunes d'aquestes lògiques venjatives, desenvolupades sobretot en el marc d'unes relacions laborals conflictives, a mesura que ens endinsa en l'anàlisi del que els documents dels procediments sumarians li van revelant sobre sindicalistes, milicians i col·lectivitzadors, condicions tot sovint unides en una mateixa persona.

15. Es dona, a més, la circumstància que l'autor havia estat *l'home* de la construcció de la Gran Via, objecte de totes les invectives de l'oposició en el tardofranquisme. Sobre Joan Oliveras Ceanuri, regidor i tinent d'alcalde entre 1971 i 1979, adscrit a Obres Públiques i, després, ponent d'Urbanisme, vegeu Martí MARÍN (1990). “Franquisme i poder local. L'Ajuntament de Sabadell, 1939-1979”, memòria de doctorat inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, apèndix 4.

16. Per una pinzellada sobre Lluís Companys i Sabadell vegeu la informació bàsica que apareix al web del Museu d'Història de Sabadell, arran de l'exposició que se li dedicà l'octubre-novembre de 2015 en el 75 aniversari del seu afusellament <<http://museus.sabadell.cat/mhs/exposicions-temporals-museu-historia/actuals/895-lluis-companys-i-sabadell-1916-1940-75-anys-del-seu-afusellament>>.

17. Fou el mateix Josep Torrella qui em vinculà la seva depuració a la tasca que havia dut a terme com a funcionari de l'equip de Salvador Sarrà en el decurs de les entrevistes que em concedí els dies 8 i 17 de març de 1993.

18. Sobre Salvador Sarrà (Sabadell, 1902 - Santiago de Chile, 1965), la labor que efectuà al capdavant de Cultura fou encomiable, com ho demostra la pel·lícula per al foment de la lectura infantil que impulsà amb motiu de la Diada de Sant Jordi de 1934 (*La diada del llibre a Sabadell, 1934*, amb guió del molt cinèfil Josep Torrella, precisament, es pot visionar al Canal de Youtube de l'Arxiu Històric de Sabadell <<https://www.youtube.com/watch?v=fujQPopPmXc>>, vegeu Ricard SIMÓ I BACH (1986). *Sabadellencs morts en l'exili*, Agulló-Costa, Sabadell, p. 173-179. La vinculació permanent de Sarrà al Sabadell derrotat l'exemplifica la publicació a Mèxic el 1959, a la col·lecció del Club del Llibre Català de *Cant a la ciutat obrera*.

I així arribo a la part en què l'orgull local i, en part, la nostàlgia m'obliguen a afirmar que a Sabadell tenim —continuem tenint— la sort de comptar amb una producció d'història contemporània que està molt per damunt de la mitjana de ciutats de característiques més o menys similars, ja sigui en població, caràcter industrial o personalitat cultural. De l'obra precursora de Miquel Carreras en els anys trenta a la represa que ens brindà Andreu Castells en els setanta, dels massa aviat traspassats —si és que hi ha una edat idònia per morir-se— Josep Maria Benaül i Jordi Calvet a l'obra recent d'Esteve Deu, hem estat sovint d'enhorabona. Sembla que la ratxa continua... Que així sigui!

MARTÍ MARÍN CORBERA

Palma, maig de 2024

Presentació

L'any 2017, dos anys després que es publicués la sèrie documental “Procediments judicials militars (sumaríssims) 1939-1980 de l'Arxiu del Tribunal Territorial Tercer de Barcelona”, i seguint el mandat de la llei 11/2017, l'Arxiu Nacional de Catalunya va posar a disposició del públic la relació de persones a les quals se'ls va instruir un procediment militar pels tribunals que actuaren a l'àmbit de la Quarta Regió Militar.¹ Aquesta relació incloïa dades sobre l'edat, sexe, lloc de naixement, lloc de residència, tipus de procediment, any de la sentència, etc., la qual cosa permetia una primera aproximació sobre l'abast de la repressió franquista a Catalunya i a cadascun dels seus municipis. Entre les més de 76.000 que integren aquesta llista, 1.074 corresponen a persones nascudes i/o residents a Sabadell que foren processades per fets esdevinguts durant el període de la guerra civil i, en alguns casos —pocs— amb posterioritat a la guerra civil. Si prenem com a referència estrictament els casos de persones residents a Sabadell, la xifra és de 933 sobre una població d'uns 50.000 habitants el 1940.

Les dades oferien —i ofereixen— una informació bàsica, molt útil per a copsar l'abast de la repressió franquista. Tanmateix, si es vol aprofundir en el que va representar aquesta repressió en un àmbit territorial determinat, i més enllà de les dades estadístiques, cal analitzar obligatòriament cadascuna de les causes obertes per la jurisdicció militar per poder veure tot l'entrellat. És a dir, per a veure què hi havia al darrere de cada denúncia, per a analitzar tots els elements que hi intervingueren, des de l'atestat policial que donava peu a l'inici del procediment militar, fins a la sentència final. En aquest sentit, la informació que proporcionen els procediments judicials militars

1. Posteriorment, s'han afegit alguns procediments incoats contra ciutadans nascuts o residents a Catalunya per tribunals militars que funcionaren a altres regions militars.

—sumaríssims— dipositats a l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer (en endavant ATMTT) de Barcelona, són una eina imprescindible i insubstituïble per a poder estudiar i analitzar les claus de la repressió.

Aquest llibre no pretén abordar l'estudi sobre el franquisme a Sabadell. L'objectiu és més limitat però no menys ambiciós. A partir de la informació que proporcionen els aproximadament un miler de processos sumaríssims implementats entre 1939 i 1945 —és a dir, els procediments que tingueren relació amb fets esdevinguts durant la guerra civil o situacions que se'n derivaven— pels dos jutjats militars existents a la ciutat, intentem explicar quins foren els mecanismes de la repressió, a qui i per què se'l perseguí, quins interessos hi havia al darrere, o quins grups socials se'n beneficiaren. En definitiva, intentem explicar al servei de què i de qui estigué la repressió. Cal precisar que hem limitat l'estudi fins el 1945, any en el qual, com és conegut, a partir del decret del 9 d'octubre, es concedí un indult total de la pena imposada o que procedís imposar-se a totes les persones acusades dels delictes de rebel·lió militar, contra la seguretat interior de l'Estat o l'ordre públic, que haguessin estat comesos fins l'1 d'abril de 1939. A més a més, a partir d'aquest decret, es donà per conclosa la tasca dels consells de guerra que jutjaven fets derivats de la guerra civil si s'arribava a un acord sobre la culpabilitat dels processats. Si aquests admetien la seva culpabilitat, rebien automàticament la llibertat condicional mentre es tramitava l'indult, una possibilitat a la qual també podien acollir-se els exiliats, si tornaven dins d'un determinat termini. Amb aquestes mesures, es "tancava" formalment el cicle repressiu directament relacionat amb la guerra civil. Tanmateix, la repressió franquista no va desaparèixer i es perllongà, com és sabut, uns quants anys més. Com tampoc va desaparèixer la intervenció de la jurisdicció militar en determinades qüestions d'ordre públic i contra activitats oposidores a la dictadura.

Val a dir igualment que, tot i que la informació recollida a partir d'aquests sumaris representa el gruix fonamental del treball fet per a la confecció d'aquest llibre, hem intentat no limitar l'estudi de la repressió a l'àmbit exclusiu dels processos judicials organitzats per la jurisdicció militar. La repressió tingué moltes cares. Una d'elles, més "silenciosa" i menys coneguda però amb un impacte important, que anà en paral·lel a la que es desenvolupava en aplicació del Codi de Justícia Militar, fou la que succeí a l'àmbit laboral amb l'acomiadament de centenars de treballadors, tan

bon punt entraren a Sabadell les tropes franquistes. Represàlies contrastades documentalment amb les llistes d'obriers que s'havien de “depurar”, confeccionades a diferents empreses —que s'afegeixen a la més coneguda depuració efectuada entre el personal municipal—, i de les quals algunes es conserven a l'Arxiu Històric de Sabadell i que també en tenim notícies a través de les denúncies que es tramitaren davant la Magistratura de Treball de Barcelona.

L'anàlisi de tota aquesta informació ens ha permès repassar la crua realitat de la població vençuda en la immediata postguerra. Una realitat imposada per un règim sota el qual van ser possibles esdeveniments tan increïblement sagnants com la batuda massiva realitzada al bosc de Can Feu el dia de Corpus Christi de 1939, o la impunitat amb què es va tancar la mort d'un noi d'onze anys a mans d'un soldat de la Legió Còndor, o la d'una noia de divuit anys a mans d'un policia, però sota el qual també es donaren elements de resistència. Gestos simbòlics sens dubte, però carregats de dignitat i d'heroïcitat, com negar-se a aixecar el braç a la manera feixista, amb el que això podia comportar en aquells moments. La informació que es pot extreure dels sumaríssims permet, sens dubte, radiografiar de manera molt fidel les actituds dels diferents sectors socials davant la repressió i el franquisme. De com afectà a una part molt important de la població. La que se sentí vençuda amb la desfeta de la República i a la qual van fer que se sentís vençuda.

* * *

Ja fa uns quants anys, Carme Molinero i Pere Ysàs assenyalaven en el seu treball “Los industriales catalanes durante el franquismo”,² algunes de les raons que explicaven l'adhesió incondicional de la burgesia industrial catalana al nou Estat sorgit de la derrota de la República. Una d'aquestes raons tenia a veure amb l'experiència viscuda per les classes dirigents durant el conflicte revolucionari de 1936-1939. Com és prou conegut, durant aquest període, la lluita contra el feixisme va anar acompanyada de canvis i transformacions revolucionàries que alteraren profundament les relacions

2. Carme MOLINERO; Pere YSÀS, “Los industriales catalanes durante el franquismo”, *Revista de Historia Económica*, Centro de Estudios Constitucionales (1990), p. 105-129.

existents aleshores entre les classes socials. Al respecte, actualment ha quedat més que acreditat que la resposta popular a l'aixecament militar no es limità a la lluita per neutralitzar els colpistes, sinó que anà més enllà de la defensa estricta de la legalitat republicana, distingint-se entre altres aspectes pel qüestionament de la propietat privada i per l'aparició de tota una sèrie d'iniciatives en el terreny econòmic que en molts casos tenien com a objectiu substituir aquella per la propietat social o col·lectiva. Un moviment que, especialment durant els primers mesos del conflicte, arraconà els propietaris industrials o rurals, els desallotjà de la seva posició i els convertí en víctimes propícies sobre les quals es van descarregar els anhels de justícia social. I al contrari, el triomf franquista significà per als industrials catalans, igual que per als industrials bascos o els terratinents andalusos, la restauració de l'ordre social, la recuperació de les seves propietats i de la seva preeminència social, davant els qui des del camp republicà i obrerista havien gosat discutir o posar en dubte aquesta mateixa hegemonia. I això, evidentment, no era qualsevol cosa.

Però no fou només una qüestió de restabliment d'una hegemonia social determinada, encara que fos sota formes polítiques a les quals les classes dirigents no estaven acostumades. Deixant de banda el debat —que sembla una mica esgotat—, al voltant de si el franquisme es pot homologar amb els règims nazi alemany o feixista italià, el cert és que sembla inqüestionable el benefici que tingueren aquelles durant la dictadura. Molinero-Ysàs apuntaven també que els industrials catalans donaren suport incondicional al nou Estat perquè aquest els oferí una garantia d'ordre i, particularment, el compromís —consubstancial als fonaments constitutius del mateix règim— d'extirpar la lluita de classes de la societat. És a dir, amb independència que les adhesions personals fossin més o menys sinceres, o més o menys “tàctiques”, donaren suport a un règim que els proporcionà, amb mà de ferro, tot allò que anhelaven després de l'experiència traumàtica dels anys anteriors: ordre en els carrers i disciplina en les empreses. Aquesta fou la qüestió decisiva, per damunt de qualsevol altra consideració, i encara que això significés renúncies importants o la ruptura amb determinades trajectòries polítiques. És allò que Borja de Riquer, recuperant el que va escriure Agustí Calvet en el seu cèlebre *Meditacions en el desert* sobre l'actitud adoptada històricament per la burgesia catalanista quan les circumstàncies

polítiques la posaven entre l'espasa i la paret, va definir com la “conveniència pràctica de la burgesia catalana”.³

Tal fou l'actitud i el motiu principal pel qual també els industrials sabadellencs s'afegiren de manera entusiàstica al nou règim. El Gremi de Fabricants de Sabadell ho explicitava prou bé: “Descartada de nuestro sistema político de convivencia, surgido de la guerra civil, la lucha de clases (...) hemos venido viviendo sin aquellas enojosas cuestiones de discusión entre representaciones patronales y obreras con sus secuelas de huelgas, lock-outs, sabotajes y perturbaciones públicas”. Aquesta nova realitat, imposada *manu militari* des de gener de 1939, que modificà totalment les relacions laborals existents fins i tot de molt abans de l'etapa republicana, fou la raó substantiva a la qual quedaren supeditades altres consideracions.

No resulta estrany, doncs, que les mostres d'adhesió i de gratitud al règim per part de les entitats patronals sovintegessin especialment durant els primers anys del franquisme. Amb motiu de la visita de Franco a la ciutat en el tercer aniversari de la “Liberación”, el president del gremi, Manuel Gorina, feia una crida als industrials locals a “mostrar toda nuestra gratitud imperecedera al salvador de España”, tot recordant que “después de Dios es al Generalísimo Franco y a su valeroso Ejército a quienes debemos la terminación de nuestro cautiverio y la conservación de nuestros hogares y la recuperación de nuestro patrimonio industrial”.⁴ Havien passat tres anys d'ençà que les tropes franquistes havien entrat a Sabadell, però els fabricants —i en general, tota la gent d'ordre— tenien molt present el que això havia representat per a ells, de la mateixa manera que recordaven perfectament tot el que havien passat. I es tractava que no tornés a succeir.

Mentre fou capaç, i ho fou durant molts anys, el nou règim els proporcionà aquesta garantia. Una garantia basada en la utilització sistemàtica i metòdica de la repressió fins a límits que, encara avui, semblen inversemblants, amb l'objectiu de destruir el moviment obrer organitzat i aixafar tota expressió de dissidència política, social o cultural als principis del nacionalcatolicisme.

3. Borja DE RIQUER, “1939: la ‘conveniència pràctica’ de la burgesia catalana”, 1939, *Barcelona Any Zero*, p. 68. Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat (1999).

4. Arxiu del Gremi de Fabricants de Sabadell (AGFS) (1942), expedient 447.

Tanmateix, i contràriament a com s'ha presentat alguna vegada, la repressió franquista a Catalunya no va ser un fenomen protagonitzat exclusivament per gent vinguda de "fora". Que la repressió fou canalitzada per l'autoritat militar, a través de l'Auditoria de Guerra de la Quarta Regió Militar amb els seus corresponents tribunals, etc., és una qüestió ben coneguda. Però, perquè aquesta fos possible, és evident que va ser necessària la col·laboració de molts ciutadans de "dins", que van rebre les tropes franquistes amb els braços oberts. La majoria, perquè d'una manera o altra s'identificaven amb el projecte de restauració d'un ordre social, que havia estat trasbalsat durant el període republicà —especialment durant l'etapa 1936-1939—, i eren partidaris convençuts de la necessitat d'efectuar una profunda "neteja" social. Varen trobar en particular la cooperació de nombrosos fabricants, industrials i propietaris, que s'apuntaren i no precisament de manera passiva, a la tasca de facilitar la repressió. En un sentit ampli, trobaren el suport de la gent d'"ordre", a la qual es referien les noves autoritats quan volien distingir la part sana del cos social "malalt". I, val la pena assenyalar-ho, no es tractà només d'aquells que van patir directament, en les seves persones o en la de llurs familiars, la repressió, persecució o empresonament per la seva adscripció dretana, o per haver participat en alguna de les activitats del quintacolumnisme local, sinó que en una part significativa dels casos es tracta de gent que va voler castigar la gosadia dels qui varen qüestionar la seva hegemonia social, o varen disputar la propietat als seus propietaris. Particularment, tots aquells obrers que varen formar part dels comitès de control que funcionaren a moltes fàbriques, en aplicació del decret de col·lectivitzacions impulsat per la UGT i la CNT i aprovat pel govern de la Generalitat l'octubre de 1936. I en general, contra qualsevol que hagués tingut en el passat una actitud revolucionària o simplement reivindicativa.

Encara que pugui semblar una obvietat assenyalar-ho, convé tenir present que la repressió desfermada a tot arreu, a mesura que les tropes franquistes anaven "alliberant" pobles i ciutats, no va ser un fenomen aliè o sense connexió amb la conflictivitat social i política desenvolupada amb anterioritat en aquests mateixos àmbits. Dit d'una altra manera, la repressió que va caure sobre els vençuts és inseparable d'aquella, i no es pot entendre ni analitzar adequadament al marge de la conflictivitat viscuda entre les classes socials durant el període anterior. Com tampoc es pot entendre dissociada del projecte contrarevolucionari que encarnaven els qui prota-

gonitzaren el moviment “salvador” que s’aixecà contra la República, que aglutinà al seu darrere als partidaris d’efectuar una profunda operació de cirurgia social en el país.

El cert és que enmig d’un ambient de revenja social, molts industrials i fabricants sabadellencs aprofitaren la possibilitat que els oferí el nou règim per a desfer-se dels elements sindicals que durant tota l’etapa anterior havien pledejat d’una manera o altra amb els respectius patrons. No es limitaren a acomiadar els treballadors que els feien nosa, o que s’havien destacat durant el període republicà per la seva militància, sinó que col·laboraren activament i directa perquè tinguessin el càstig que “mereixien”. És veritat que hi hagué excepcions, és a dir, fabricants que tingueren una actitud més conciliadora i volgueren passar pàgina del període anterior com més aviat millor, limitant-se a refer la producció i a assegurar el seu paper en els respectius negocis, d’altra banda conscients que la seva posició estava més que garantida. En qualsevol cas, foren això, una excepció enmig del vendaval repressiu desfermat, en el qual l’actitud majoritària fou una altra.

Però a banda de les possibilitats —gairebé il·limitades— que els oferí el nou règim per depurar les respectives plantilles de treballadors i fer taula rasa del passat immediat, els industrials i fabricants sabadellencs es beneficiaren sobretot de les mesures que s’establiren en el terreny laboral. Mesures que els permeté refer-se econòmicament de manera relativament ràpida, malgrat les dificultats del moment, malgrat la ineptitud i corrupció de les autoritats i malgrat els inconvenients que per a l’expansió natural del capitalisme i el lliure mercat comportava l’existència i funcionament d’una economia sobre bases autàrquiques. Cal assenyalar-ho igualment: les nombroses traves de tipus administratiu que es trobaren empresaris i patrons per part de les noves autoritats, així com les dificultats directament derivades de la política econòmica de la dictadura i el desastre que provocà, foren compensades àmpliament per l’abaratiment del cost de producció i la implantació d’una disciplina que eliminà tota possibilitat de resistència obrera, almenys durant un bon temps. Com a tot arreu, el gruix dels fabricants i industrials locals feren costat a la dictadura —i no només en la immediata postguerra— perquè els retornà l’ordre social que desitjaven, i perquè els donà la possibilitat d’enriquir-se sota l’atenta mirada d’un règim que esdevingué una espècie de “barreja de caserna laboral i de paradís fiscal”.⁵

5. Borja de RIQUER, *Op. cit.*, p. 65.

El gener d'aquest 2024 s'han complert vuitanta-cinc anys de l'entrada de les tropes franquistes a Sabadell. Com és conegut, i seguint el ritual del moment, les autoritats anomenaren a aquest fet l'alliberament de la ciutat. Molts carrers de moltes ciutats van ser batejats amb aquesta "efemèride". Que per a alguns sectors socials va representar un veritable alliberament no hi ha cap dubte. Aquest llibre vol contribuir a explicar no sols la situació dels qui no ho van viure d'aquesta manera, sinó també a entendre que la repressió fou un mecanisme que cohesionà els "vencedors" al voltant del nou règim. Una eina necessària en qualsevol cas per a restablir l'ordre social que anhelaven les classes dirigents, que va portar-les a mostrar un suport incondicional des de l'estiu de 1936 al franquisme, i a considerar la dictadura com la millor garantia per a la defensa dels seus interessos.

Sabadell, estiu 2024

Capítol 1

Una ciutat alliberada... però ocupada

Sabadell, gener de 1939

El 23 de desembre de 1938, els sis cossos d'exèrcit que conformaven l'anomenat Exèrcit del Nord a les ordres del general Dávila iniciaven l'ofensiva sobre Catalunya.¹ Unes quatre setmanes més tard, ja havien ocupat diverses localitats catalanes com Cervera, Tàrraga, Manresa, Igualada, Reus i Tarragona i estaven a punt de fer el mateix amb Barcelona. Entre el 17 i el 24 de gener, quatre d'aquests cossos d'exèrcit es trobaven combatent entre Manresa i la desembocadura del Llobregat. El 20 de gener, a dos quarts de nou del vespre, el president de la Generalitat, Lluís Companys, es dirigí a tots els catalans amb un discurs commovedor, esperonant-los a la resistència. Però tot estava ja perdut. L'endemà, el president del Govern de la República, Juan Negrín, li comunicava que la situació militar feia impossible la defensa de Barcelona i que, per tant, calia que la Generalitat evacués immediatament la ciutat.²

La nit del 25 de gener les tropes franquistes ja havien arribat a les faldes del Tibidabo i Montjuïc, i el 26 al migdia farien la seva entrada a la capital catalana. Formant una pinça, el dia abans, el 25 de gener, tropes que integraven el cos expedicionari italoespanyol del Corpo di Truppe Volontarie, s'havien plantat a Esparreguera i avançaven en direcció a Terrassa i Sabadell.

1. Les forces comandades pel general Dávila estaven formades pel Cos d'Exèrcit d'Urgell manat pel general Muñoz Grandes, el Cos d'Exèrcit del Maestrat, manat pel general García Valiño, el Cos d'Exèrcit d'Aragó, pel general Moscardó, el CTV manat pel general Gambara, el Cos d'Exèrcit de Navarra, del general Solchaga, i el Cos d'Exèrcit Marroquí, del general Yagüe. En total, més de 300.000 homes, abundant material pesant i 350 avions. (Un relat detallat sobre l'ocupació de Catalunya per l'exèrcit franquista a: Carles LÓPEZ ROVIRA, *La conquesta de Catalunya: diari d'operacions de l'Exèrcit de Franco*, p. 16-18.)

2. Oriol DUEÑAS ITURBE: *L'ocupació de Catalunya. 26 de gener de 1939*, 2022, p. 36-37.

L'estrèpit dels canons, perfectament apreciable des de la ciutat, anunciava que la línia de front havia arribat a les proximitats de Sabadell. Mentrestant, les unitats republicanes es batiën en retirada en direcció a la frontera, oferint una resistència aïllada amb l'únic objectiu de guanyar una mica de temps per a assegurar l'evacuació. Durant tot aquest dia, les carreteres adjacents a Sabadell es convertiren en un tràfec incessant de vehicles i soldats que deixaven un rastre de caos i desorganització al seu pas, però també el camí expedit per a les tropes rebels.³ Enfilant la carretera de Granollers, els principals dirigents republicans ja havien evacuat la ciutat o es disposaven a fer-ho davant la imminència de l'arribada de les tropes franquistes. L'ocupació de Sabadell era qüestió d'hores.

Cap a les 9 del vespre del dia 26 de gener de 1939, una patrulla de soldats italians en funcions de reconeixement entrava a la ciutat, i sense trobar cap resistència es dirigí cap a l'ajuntament. Allà es toparen amb dos funcionaris municipals, el metge Rossend Güell —en els baixos de l'edifici hi havia el dispensari municipal— i el guàrdia municipal Jaume Vilalta Ariasol. Després d'uns moments d'incertesa, i amb la presència també d'algunes de les persones que passarien a formar part de la gestora municipal, que haurien acudit a parlamentar amb els soldats, es procedí a penjar la bandera bicolor al balcó principal de l'edifici. Altres banderes serien col·locades pels carrers on se suposava que farien l'entrada les tropes franquistes.⁴

Gairebé nou anys després d'ençà que fora proclamada la Segona República, l'enssenya monàrquica representativa del bàndol rebel tornava a penjar de la façana consistorial, anunciant d'aquesta manera la fi del règim republicà a Sabadell. A la matinada del divendres dia 27 de gener, les primeres tropes pertanyents a la Divisió Legionària Flechas Azules, procedents

3. Abans d'abandonar la ciutat les tropes de Líster incendiaren algunes infraestructures i el local on s'havia ubicat la Comandància Militar republicana, habitatge propietat d'Esteve M. Relat, situat a la primera planta damunt l'edifici de la Caixa de Pensions.

4. ATMTT, SU-16844. Segons la declaració de Martí Font Pagès. Aquest declarà que la patrulla d'italians estava formada per un nombre indeterminat de soldats sota el comandament d'un tinent. Tanmateix, a la declaració signada per Eduard Tormo, Rossend Güell, Víctor Uriel, Antoni Massó Bes i Jaume Selvas, que s'adjunta en el procediment de depuració que s'obrí contra el primer, s'afirma que foren dos soldats i un sergent, i que fou a instàncies dels declarants que es penjà la "bandera nacional en el balcón del Ayuntamiento con gran regocijo de todos los presentes, siendo colocada seguidamente otras más y de gran tamaño en el centro de las bocacalles por donde se suponía tenían que entrar las fuerzas del Caudillo" (ATMTT, DJ-616).

de Terrassa arribaven a Sabadell i feien la seva entrada cap al centre de la ciutat pel carrer Calderón. A continuació, un ban de la Comandància General comminava la població a lliurar les armes que poguessin tenir i a denunciar tots aquells que tinguessin amagats en els seus domicilis individus de significació marxista, soldats o milicians, o que haguessin comès delictes de sang. El ban anunciava igualment la destitució immediata dels seus càrrecs de tots els components del darrer ajuntament republicà de la ciutat.⁵

En el pla traçat que tenia l'exèrcit rebel a mesura que anava ocupant les diverses poblacions, les instruccions rebudes eren molt clares: implantar l'estat de guerra en la localitat que s'acabava d'ocupar, establir les primeres mesures d'ordre públic i col·locar una autoritat civil en substitució de la republicana.⁶ I això és el que es va fer.

A les 12 del matí d'aquell mateix dia 27, el tinent Antonio Romaguera de Monza, oficial de la divisió que actuava per delegació de la Comandància General del sector, procedí a reunir a l'edifici de l'ajuntament a un

5. AHS, Governació 1939. El ban feia saber: "Art. 1º. Antes de anochecer del día de hoy, todos los habitantes de esta población que tengan armas en su poder en su domicilio, de cualquier clase que sean, de guerra o de caza, deberán hacer entrega de ellas a la Autoridad Militar, en el edificio del antiguo Ayuntamiento; Art. 2º. Aquellos que tengan en su domicilio ocultos o alojados, individuos de significación marxista, soldados o milicianos del Ejército rojo, o personas que hayan cometido delitos de sangre, procederán a la denuncia de los mismos, a la Autoridad Militar; Art. 3º. Quedan automáticamente destituidos de sus cargos y sin perjuicio de las responsabilidades que a cada uno correspondan, todas las Autoridades locales que ejercían hasta la liberación de esta plaza; Art. 4º. En el día de hoy, desaparecerán de los muros de las casas de esta plaza todos los carteles y rótulos de propaganda marxista. Tendrán obligación de proceder a esta labor, los habitantes de cada casa y para aquellas que estén deshabitadas, los vecinos más próximos. Asimismo, tendrán obligación de hacer entrega de todos los pasquines, folletos, etc., de propaganda marxista, y objetos religiosos, artísticos, etc., procedentes de saqueo, requisa o de otra procedencia ilegal; Art. 5º. Para que en la mayor brevedad la población no presente el actual aspecto de abandono y falta de limpieza, los vecinos de las inmediaciones de los locales que habiten o sean de su propiedad, procederán a limpiar escrupulosamente la calle; todo ello, en tanto no se organicen los servicios Municipales, cosa que será en breve, pues la característica de la Nueva España es poner todo su empeño en el resurgir de la Patria; 6º. Para normalizar, en el aspecto interno y externo la vida industrial, mercantil y comercial de la Ciudad, se incorporarán el lunes, 30 del actual, a sus lugares de trabajo habitual todas y cada una de las personas que tenían su misión marcada, y los establecimientos, aunque estén carentes de artículos y géneros, permanecerán practicando la jornada mercantil; Art. 7º. Quedan derogadas cuantas disposiciones hayan dictado las Autoridades locales, con posterioridad al 18 de julio de 1936, día en que se inició el Glorioso Movimiento Nacional".

6. L'Estat de Guerra decretat a Melilla el 17 de juliol de 1936, que es va fer extensiu a tot el territori rebel a partir del 28, es va mantenir vigent a Espanya fins al 7 d'abril de 1947. Excepcionalment, en algunes zones d'activitat guerrillera es va mantenir l'estat d'excepció fins al 1951.

grup de persones d'“ordre”, constituïdes prèviament en “Junta Nacional”, les quals exerciren com a interlocutors civils i com si es tractés d'un comitè de benvinguda. L'autoritat militar designà els que haurien de formar part d'una gestora municipal amb caràcter interí “hasta tanto que por la Superioridad se hagan los nombramientos definitivos”.⁷ Estigué encapçalada inicialment per qui havia estat jutge municipal, Eduard Tormo García, i en formaren part com a gestors Pere Guarch Bros, Esteve Font Sabaté, Josep Vidal Casulleras i Vicenç Ferran Artigas, a més d'altres persones vinculades a l'administració de justícia i l'administració local.⁸

Com és natural, tots tenien en comú que eren conceptuals com a persones afectes al Glorioso Movimiento Nacional.⁹ Algunes d'elles, compartien el fet d'haver estat represaliades per les autoritats republicanes. Tormo, per exemple, havia estat detingut i processat amb altres magistrats el 1938 pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. Va quedar absolt, però fou destituït en el càrrec.¹⁰ Mesos després fou novament detingut en el marc de les operacions contra el quintacolumnisme local que acabaren amb la detenció de noranta-cinc persones, entre les quals els seus companys de la gestora Pere Guarch Bros, Josep Vidal Casulleras i Esteve Font Sabaté.¹¹

7. AHS, “tomo I. Actas Comisión Gestora de 27 enero 1939 a 19 enero 1949”.

8. Un breu relat d'aquest primer moment a Antoni de P. AVELLANEDA MANAUT, “Recuerdos que deberían ser perpetuados”, *Boletín* (27-I-1941). Avellaneda referencia la reunió que tingué lloc el 27 de gener a la Fonda Catalunya en la qual “unos patriotas [asumieron] las funciones de Junta Nacional de la ciudad con carácter provisional” (citada també per Martí MARÍN, “Prensa i poder en el Sabadell de la postguerra, 1939-1942”, *Arraona*, 13 (1993), p. 44). Probablement, la reunió se celebrà a la Fonda Catalunya perquè era allí on s'allotjava Eduard Tormo. La resta de membres designats es completà amb Antoni de P. Avellaneda, secretari; Lluís Molins Voltà, jutge municipal; Vicenç Renom Costa, jutge suplent; Joan Vidal Valls, fiscal; Antoni Massó Bes, secretari del Jutjat de primera Instància, i Enric Leira Martori, secretari del Jutjat Municipal.

9. Martí Marín apunta que els criteris a seguir eren fonamentalment la submissió contrastada al nou règim, el nivell de compromís que hi havia hagut amb el bàndol Nacional durant el període bèl·lic, i els antecedents polítics durant la II República i, secundàriament, no haver estat implicat en càrrecs de responsabilitat dins de la Lliga Regionalista, considerada separatista per alguns sectors del règim. Aquest darrer criteri, com explica Marín, s'hagué de relativitzar a molts llocs atesa la impossibilitat de construir un consistori amb gent d'ordre que no comptés amb tals persones (“L'Ajuntament de Sabadell en el període franquista: l'articulació política municipal, 1939-1979”, *Arraona*, 9 (1991) p. 82-83.

10. Federico VÁZQUEZ: *Justícia i Dret, 1931-1939*, p. 357, citada també a Àngels CASANOVAS I ROMEU: *Miquel Carreras Costajussà, passió i compromís*, p. 288.

11. Vicenç Ferran era germà de Genís Ferran —una víctima de la violència revolucionària dels primers moments— assassinat a Vinaròs el 4 d'octubre de 1936. Eduard Tormo marxà a Alacant l'abril de 1939, on va ser nomenat jutge de 1a Instància. Posteriorment, fou magistrat a l'Audiència

A més, sembla que Tormo havia participat o col·laborat d'alguna manera amb els elements o grups que havien format part del món conspiratiu local antirepublicà.¹²

Tanmateix, va ser designat en el moment en què encara no havien reaparegut a la ciutat personatges amb més pes que ell, alguns dels quals no trigarien a fer acte de presència una vegada la ciutat havia estat “alliberada”. Certament, Eduard Tormo no era una autoritat reconeguda per tothom entre els sectors antirepublicans locals. De fet, pocs dies després, dimití al·legant problemes de salut i fou substituït per qui havia estat alcalde durant la dictadura primoriverista, Esteve M. Relat, que passaria a presidir l'alcaldia definitivament.¹³ Relat havia tornat a la ciutat el dia 30 de gener després d'haver estat un temps amagat, i s'integrà a la gestora municipal l'endemà, juntament amb Joan Vergés Homet, Joan Gabarró Fontacaba i Ramon Albareda Masip.¹⁴ El 4 de febrer quedaria definitivament constituïda, però no fou fins a l'11 d'aquest mes que es reuniria per primera vegada, en el decurs de la reunió s'assignaren les tinències d'alcaldia i les delegacions dels diferents serveis. Coincidències del destí, en el moment en què això es feia, els darrers alcaldes republicans de Sabadell acabaven de travessar la frontera i s'encaminaven cap a la platja d'Argelers on foren conduïts, primera etapa d'un llarg recorregut per a molts sense retorn.

Culminava d'aquesta manera la substitució de l'ajuntament republicà per una gestora formada a l'empara i amb l'aval de l'autoritat militar d'ocupació. Òbviament, els canvis en l'administració municipal no foren

Territorial de Madrid i acabaria essent magistrat del Tribunal Suprem. D'altra banda, Antoni Guarch Bros, germà del membre de la gestora, havia mort el 26-12-1938, metrallat quan intentava passar-se al bàndol “nacional”.

12. Si més no, això és el que declarà el mateix Tormo davant la Comandància Militar, corroborat pel metge Rossend Güell i el director de la presó Víctor Uriel, entre altres.

13. La comissió gestora s'amplià el 31 de gener amb Esteve M. Relat, Joan Vergés Homet, Joan Gabarró Fotacaba i Ramon Albareda Masip. El 4 de febrer quedà definitivament configurada, amb Relat com a alcalde substituïnt Tormo, que dimití al·legant problemes de salut, tot i que no es varen reunir tots per primera vegada fins a l'11 (AHS, v. *Actas...*) D'altra banda, val a dir que siguin o no certs els problemes de salut que al·legà Tormo per a dimitir, el cert és que en el procés de depuració que se li va obrir el 14 de febrer com a funcionari de l'Estat, hi va haver informes que no el deixaven gaire bé, insinuant una certa condescendència en la seva etapa com a jutge amb les autoritats republicanes abans que aquestes el cessessin.

14. Esteve M. Relat havia estat amagat a Serrateix, al Berguedà, i allà l'anaren a recollir en cotxe el seu bon amic Plàcid Marcet, acompanyat de la dona de l'exalcalde, Avelina Sampere, que havia sortit de la presó uns dies abans (conversa amb Esteve Argemí Relat, 23-2-2022).

els únics. La imatge de la ciutat es modificà ràpidament amb la presència militar —tant per la divisió italoespanyola Flechas Azules que va romandre a Sabadell fins al juny de 1939, com pels efectius de la Legió Còndor— i per la proliferació de símbols que identificaven el nou règim. Les banderes bicolors i els uniformes de Falange eren profusament exhibits pels “vencedors”, en combinació amb les imatges religioses que tornarien a ocupar l’espai públic. Els edificis que havien albergat diferents serveis de l’administració republicana o que havien servit d’estatge d’alguna de les organitzacions que quedarien proscrietes, foren ràpidament confiscats i posats sota control de les noves autoritats. La Comandància Militar s’instal·là inicialment a la casa de l’industrial Ramon Picart, en el carrer Sant Joan, abans de traslladar-se definitivament a la caserna de la Guàrdia Civil, el primer comandant militar de la ciutat fou el coronel de Cavalleria José Arce Llevada. Aquest militar havia arribat a Sabadell formant part del “servicio por etapas” de l’Exèrcit del Nord, després d’haver realitzat setmanes abans aquesta mateixa funció a diverses poblacions ocupades, fins que fou substituït el 21 de febrer pel capità d’Infanteria Jesús Ortego Grahit.¹⁵

Amb la ciutat ocupada militarment, aquesta va quedar “tancada” durant un temps. És a dir, ningú podia sortir sense el salconduit corresponent ni, naturalment, entrar sense la corresponent autorització. Van ser establerts tres punts de control a les vies d’accés i sortida de la ciutat, situats a les carreteres de Granollers, de Terrassa, i a la de Barcelona. L’avís de la Comandància Militar establí que quedava terminantment prohibida l’entrada per altres llocs que no fossin aquests.¹⁶ Del control i manteniment de l’ordre públic se n’encarregaren inicialment guàrdies civils de les comandàncies de Còrdova i Jaén, adscrits al Servicio de Información y Policía Militar (SIPM) que

15. AGM Segovia, *Hojas de servicio*. Tots dos militars varen participar des del primer moment en l’aixecament militar contra el govern de la República. Arce Llevada a Vitòria i Ortego Grahit a Saragossa. El primer, que havia estat declarat “mutilado útil” arran de les ferides patides per l’esclat d’una bomba en la batalla pel control de la ciutat de Lleida el 1938, en marxar de Sabadell va ser assignat a l’Auditoria de Guerra de la 5a Regió Militar i va ocupar la presidència del Consell de Guerra Permanent núm. 3 de Saragossa. Ortego Grahit ocupà la Comandància Militar de Sabadell fins a l’1 de juny de 1939, que fou enviat a Reus amb el seu regiment, Palma núm. 36. Fou substituït pel comandant Juan Martínez Hernández, del regiment d’infanteria Toledo, 27.

16. AHS, Governació.

acompanyaven les tropes que entraren a la ciutat.¹⁷ S'instal·laren a la Rambla, on havien estat ubicats diversos serveis municipals, davant mateix de l'edifici que ocuparia la Falange, l'actual Casal Pere Quart.

Paral·lelament, i per tal de fer la sensació que la vida ciutadana es normalitzava ràpidament, la Comandància Militar ordenà obrir tots els establiments mercantils i comercials i els obligà a posar en un lloc visible els preus que regien abans de juliol del 1936 amb l'autorització d'un augment màxim del 20%. També es donaren instruccions als fabricants perquè, a manera de bestreta, avancessin els jornals als obrers que els demanessin, i obrissin les portes de les fàbriques i tallers per reprendre l'activitat.¹⁸ El diumenge 29, a la cruïlla de la Rambla amb l'actual carrer Àngel Guimerà, s'organitzava el primer acte públic: una missa per a celebrar l'"alliberament" de la ciutat, oficiada pel capellà castrense i futur arxiver municipal, mossèn Ernest Mateu.

Després del desgavell viscut els darrers dies a conseqüència de l'enfonament de l'administració republicana i de les escenes de caos produïdes per la fugida de molta gent, pel pas de tropes en retirada, així com pels saqueigs d'alguns edificis, la ciutat semblava recuperar una certa "normalitat". El 30 de gener els serveis de llum i gas s'havien restablert parcialment i alguns carrers començaven a estar il·luminats deixant enrere el seu aspecte fantasmagòric.

17. El Servicio de Información y Policía Militar havia estat creat a la zona rebel el 30 de novembre de 1937, i posat sota la direcció del coronel José Ungría Jiménez, l'autèntic cervell d'aquest servei. Depenia directament del Cuartel General del Generalísimo i es convertí en una mena d'híbrid entre una policia política i un servei d'intel·ligència militar. El SIPM substituï el que havia estat el SIM (Servei d'Informació Militar) que funcionà durant el període republicà, però que a partir de l'aixecament militar de juliol de 1936 havia quedat dividit, igual que l'Exèrcit, en dues meitats, sota control cadascuna d'elles del bàndol lleial o rebel. Malgrat que es va decretar la seva creació a finals de 1937, en realitat el SIPM no començà a funcionar fins al maig de 1938, després d'absorbir bona part dels recursos i dels homes del Servicio de Información de la Frontera del Nordeste de España, i després que fos aprovat el seu reglament. El SIFNE fou el servei d'espionatge a favor de Franco organitzat per Bertran y Musitu, amb la col·laboració de membres de l'ex Lliga Catalana i industrials i evadits catalans de la zona republicana que li donaren suport. El SIFNE tenia els seus centres operatius més importants a Marsella, Tolosa de Llenguadoc i Perpinyà, on es centralitzava la gran quantitat d'informació que es rebia de Catalunya, i començà a funcionar des de l'octubre de 1936 fins que aquest va ser absorbit pel SIPM.

18. AHS, El 4 de febrer de 1939.

Amb la col·laboració de:

**memorial
de democràtic**

© del text: Josep Antoni Pozo González, 2024

© del pròleg: Martí Marín Corbera, 2024

© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2024

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: desembre de 2024

ISBN: 978-84-1303-590-1

DL: L 790-2024

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

— imprès a **lleida** —

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.